

מגמות בהנחלת הזיכרון הקולקטיבי באמצעות מצוות תקיעת שופר בראש השנה לאורך הדורות*

תקציר

המאמר עוסק בשימור הזיכרון הציבורי-לאומי בעם ישראל במהלך הדורות, בזיקה למצוות תקיעת שופר בראש השנה, מתוך הנחה שהזיכרון הקולקטיבי משפיע על תודעתנו, זהותנו והתנהגותנו היומיומית של כל יחיד כחלק באומה, ורבה חשיבותו.

המאמר מתרכז בספרות חז"ל לדורותיה ובמשנתם הפילוסופית של בעלי ההלכה ופרשני ימי הביניים: ר' משה בן מימון, ר' לוי בן גרשום ור' יצחק אברבנאל.

במאמר נחקרים מדרשיהם של תנאים ושל אמוראים, וביאוריהם של הפרשנים שצוינו לעיל, שנאמרו ונכתבו בהקשר למצוות תקיעת שופר בראש השנה. זאת כדי לבדוק אם צוינו או נרמזו בהם מגמות שונות המניעות את הצורך להנחיל את זיכרונה הקולקטיבי של בריאת העולם, ואם חלו תמורות במגמות ההנחלה.

מהממצאים שעלו מהטקסטים שהובאו מהירושלמי, מהבבלי ומפרשנותם של רמב"ן, רלב"ג ור"י אברבנאל עולה, שהמגמה העיקרית שהניעה את הרצון או הצורך לשמר ולהנחיל את זיכרונה הקולקטיבי של בריאת העולם באמצעות תקיעת שופר בראש השנה הייתה קבלת עול מלכות שמיים ועול מצוות.

למגמה זו נוספה, על פי פסיקתא דרב כהנא ודבריו של ר' ברכיה בספר ויקרא רבה – מגמה לעורר את האדם לחזרה בתשובה ולשפר מעשיו. אף מגמה זו עולה מדבריהם של פרשני ימי הביניים שצוינו לעיל.

מילות מפתח: זיכרון קולקטיבי; מצוות תקיעת שופר בראש השנה; בריאת העולם; המלכת האל; עקדת יצחק; קבלת עול מצוות; זיכרון אנושי; זיכרון אלוקי; חזרה בתשובה.

מבוא

לזיכרון חשיבות רבה. כבר במקרא מוזהר האדם משכחה מסוימת האורבת לפתחו¹ ועלולה לשבש את דרכו:

* המאמר מבוסס על חלק מהדיסרטציה "מגמות בהנחלת הזיכרון על פי מדרשי חז"ל ופרשנות פילוסופית של ימי הביניים", עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, תשע"ב.

1. אף על פי דברי ר' אבהו בקהלת רבה פרשה א', י"ג, ד"ה "ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה": "זהו שיפוטה של תורה, שאדם למד תורה ושכחה".

רק השמר לך ושמר נפשך מאד, פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך, ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך... (דברים ד 9).²

על פי התקבולת "היספר בקבר חסדך, אמונתך באבדון הינדע בחשך פלאך וצדקתך בארץ נשיה" (תהלים פח 12-13), משמעות המילה "אבדון" היא מוות.³ חיי הפרט במצב של שכחה (גמורה) – ערכם כמוות.

עם כל זאת, מן הראוי לציין שעל פי המקרא, וכן על פי ספרות חז"ל, הרי למרות הסכנה שבשכחה יש בה אף יתרונות:

על פי דברי רבקה ליעקב: "עד שוב אף אחיך ממך, ושכח את אשר עשית לו..." (בראשית כז 45), בזכות השכחה – הסליחה קלה יותר לביצוע.

על פי דברי חכמים בבבלי: "דין הוא... על המת שישתכח מן הלב",⁴ השכחה מאפשרת סלקציה החיונית לזיכרון לשם עיצובו מחדש, ומאפשרת להתמודד עם מצוקות ועצב בעקבות מאורעות קשים שחווה האדם, כגון מוות של קרוב.

על פי דברי רבנן בשם ר' יצחק ור' טוביה בשם ר' יצחק בקהלת רבה:

לטובתו אדם ללמד תורה ושוכח, שאילו היה אדם למד תורה ולא שכחה, היה מתעסק שתיים-שלוש שנים וחוזר ומתעסק במלאכתו, ולא היה משגיח בה לעולם כל ימיו...⁵

השכחה של הפרט גורמת לו להתמדה בלימוד ולשינון הנלמד. לא כן לגבי חייה של אומה:

מהמצווה "זכור את יום השבת לקדשו..." (שמות כ 7), שנועדה להנחלת זכר המלכת האל על העולם בבריאה,⁶ מהמצוות הרבות במקרא הקשורות בזכירת יציאת מצרים, כגון "זכור את אשר עשה לך עמלק..." (דברים כה 17), ומהעיסוק הרב במצוות מסוג זה בספרות חז"ל ובפרשנות הפילוסופית של ימי הביניים עולה, שלזיכרון ככלל, ולזיכרון הציבורי בפרט, יש ערך רב והוא נחוץ לקיומו של עם. הזיכרון נישא על ידי בני אנוש חיים מדור לדור, ואינו ניתן לניתוק מן ההקשר החברתי, מהשפה וממערכת הסמלים שעוצבה על ידי החברה במהלך הדורות.⁷

על פי השקפתה של זרובבל,⁸ הזיכרון הקיבוצי מעצב לעתים מאורעות מסוימים כציוני דרך סמליים של שינויים היסטוריים, ובעקבות השיג והשיח המתמיד בין העבר להווה מוענק לזיכרון

2. על פי דברי ר' יוחנן בבבלי, נדרים לח, ע"א: אפילו משה בתחילה "היה... ללמד תורה ומשכחה, עד שניתנה לו במתנה...". על פי המובא שם (תמורה טז, ע"א). על אודות שכחת יהושע "שלוש מאות הלכות" בעקבות דבריו למשה "לא כך כתבת בי 'ומשרתו יהושע בן נון לא ימיש מתוך האהל'" (שמות לג 11), שנאמר לו שם הבהרה שאין לו ספקות, השכחה עשויה להיגרם כעונש על יהירות, למשל, ועל פי המובא שם על שכחת "שלוש אלפים הלכות" או "אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגוירות שוות ודקדוקי סופרים", בימי אבלו של משה, השכחה עלולה להיגרם אף עקב טראומה, כגון מוות (שם). (להרחבה בענין השכחה כעונש ליהירות עיין במסופר על אודות הלל בתוך פסחים טו, ע"ב).

3. כגון על פי ברייתא בבבלי, סנהדרין קיא, ע"א. בשם ר' אלעזר בר' יוסי 'המצטט' את דברי הקב"ה למשה על האבות "הבל על דאבדון...".

4. פסחים נד, ע"ב.

5. קהלת רבה פרשה א, פסקה י"ג.

6. "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ... וינה ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו" (שם, י).

7. על פונקנשטיין, *תדמית ותודעה היסטורית ביהדות ובסביבתה התרבותית*, תל-אביב 1991, עמ' 14-15.

8. י' זרובבל, 'מות הזיכרון וזיכרון המוות: מצדה והשוואה כמטפורות היסטוריות', *אלפים*, 10 (1994), עמ' 42-67, וכן Y. Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli Tradition*, Chicago 1995, pp. 3-11, 235-237. להרחבה עיין שם ושם. כך גם י' ברטל, 'היסטוריה, זיכרון וחינוך: ישראל', בתוך מ' נאור (עורך), *צבא, זיכרון וזהות לאומית*, ירושלים תשס"ז, עמ' 161-162, 170.

הקיבוצי כוח ונשמרת חיוניותו.

הזיכרון הקיבוצי אף מעוצב למען יצירת תודעה משותפת בעתיד⁹ בעזרת 'מחוזות זיכרון'¹⁰, כגון מטבעות לשון, טקס, אנדרטה, הדגשים מכוונים ויעדים סמויים של מטרות החינוך וכיוצא בזה.¹¹

לדברי רודריגו ופורטייר¹², לא רק זאת, אלא שהזיכרון הקולקטיבי משמש אף כמגן אנושי בפני השמדה ואמצעי להשרדות.

הזיכרונות הקולקטיביים של עם ישראל המבוססים על התורה היו והם פועל יוצא מהאמונה באל ובחשיבותו של הצו האלוהי המוזכר בה, ולא השתנו במהלך הדורות, אך בשל תמורות אובייקטיביות (כגון חורבן בית המקדש השני) נוספו לעם ישראל זיכרונות קולקטיביים מאוחרים יותר.

קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות

ממדרשיהם של תנאים ושל אמוראים ארץ ישראליים ובבליים, ומפרשנותם למקרא של בעלי ההלכה והפילוסופים: רמב"ן, רלב"ג ור"י אברבנאל (כמייצגים תקופות ותפיסות שונות בעם ישראל בימי הביניים), עולה שאחת המגמות של הנחלת זיכרונה הקולקטיבי של בריאת העולם והמלכת האל על עולמו הייתה קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות.

מגמה זו מתבטאת כבר במקרא בכתוב "אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו ... כי הוא אלקינו ... היום אם בקלו תשמעו" (תהלים צה 5-7).

השאיפה לקבלת עולו של האל מתבטאת במידה רבה במצוות שנועדו להנחיל זיכרון של מאורעות בעברם של אבות האומה – כפרט, ובעברו של עם ישראל – ככלל, והיא נאמרת בפירוש כמטרת ההנחלה של זיכרון יציאת מצרים:

זוכרת כי עבד היית במצרים ושמרת ועשית את החקים האלה (דברים טז 12).

להלן אבקש לעמוד על תמורות שחלו במגמת זיכרון זו בהקשר למצוות תקיעת שופר בראש השנה ולחשוף את גורמיהן.

בספר ויקרא (כג 23-25) כתוב:

... בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה מקרא קדש...

המצווה לחוג בא' בתשרי מוזכרת אף במדבר (כט 1-2):

ובחדש השביעי באחד לחדש מקרא קדש יהיה לכם... יום תרועה יהיה לכם...

9. ג"ל מוסה, הנופלים בקרב: עיצוב מחדש של זכרון שתי מלחמות העולם, תרגם ע' שמיר, תל-אביב תשנ"ד, הקדמה.

10. מונה שטבע פייר נורה במבוא לספרו *Les Lieux de me'moire*, שתרגם ר' ספיבק, ופורסם בשמו תחת הכותרת 'בין זיכרון להיסטוריה: על הבעיה של המקום', **זמנים**, 45 (1993), עמ' 4-19.

11. כך עולה גם מדבריו של פונקנשטיין (לעיל הערה 7), עמ' 15-17, 29-30, וכן מדבריו של ברטל (לעיל הערה 8), עמ' 170.

12. J. Rodriguez and T. Fortier, *Cultural Memory: Resistance, Faith, and Identity*, Austin 2007, p. 8.

על פי הכתוב בספר ויקרא, מתקשרת התרועה באחד לחודש השביעי להנחלת זיכרון. אבהיר את משמעותה של התרועה ביום זה באמצעות מקורות מקראיים נוספים ובאמצעות דבריהם של תנאים.

כמו כן אבדוק על פי דבריהם של תנאים ושל אמוראים, מהי מגמת הנחלת הזיכרון הקשורה בקיום מצוה זו, ואם חלו במגמה זו תמורות, אנסה לחשוף את שורשיהן.

א. המהות

המילה "תרועה" משמשת במקרא הן ככינוי לקול המושמע בפה,¹³ והן לקול המושמע בכלי נגינה, כגון חצוצרות¹⁴ ושופר.

על פי התקבולות:

תקעו שופר בציון, הריעו בהר קדשי... כי בא יום ה' (יואל ב 1)

וכן עלה אלקים בתרועה, ה' בקול שופר (תהלים מז 6)

המילה 'תרועה' מרמזת על קול שופר.

ב. המשמעות

בספרא אמור פרשתא יא, ו נאמר בקשר לתרועה, שבני ישראל נצטוו עליה בראש השנה:

ומנין שהיא בשופר? ת"ל "והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הכִּפָּרִים..." (ויקרא כה 9), ומה ת"ל ב'חדש השביעי'? הרי תרועת שביעית¹⁵ כזו. מה זו בשופר – אף תרועת ראש השנה בשופר.

על פי מקור זה, שעילתו היא המילים "בחדש השביעי", התקיעה בשופר בראש השנה נלמדת בגזרה שווה מענין היובל, אשר על פי הכתוב נאמר בו:

(...והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש) ביום הכִּפָּרִים תעבירו שופר בכל ארצכם: וקדשתם את שנת החמישים שנה וקראתם דרוור בארץ לכל יִשְׁבֵיהָ (...יובל היא תהיה לכם) ושבתם איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו תִּשְׁבּוּ (ויקרא כה 9-10).

היא משמשת כאות להשתחררות מעבדות לבשר ודם.¹⁶

כמו כן בעקבות הנאמר בעניין שחרור עבד עברי ביובל:

... ויצא מעמך... ושב אל משפחתו ואל אחזת אבתיו... כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים, אני ה' אלקיכם (ויקרא שם 41-55).

13. על פי הכתוב בהקשר למלחמת ישראל ביריחו: "ויריעו העם תרועה גדולה" (יהושע ו 20).

14. על פי הכתוב בהקשר של מלחמת הגנה בארץ-ישראל: "והרעתם בחצצרת" (במדבר י 9).

15. כלומר, תרועה שנוכחה לענין ראש השנה החל בחודש השביעי.

16. כלומר, אף על פי ששנת היובל מתחילה בא' בתשרי, כפי שיובהר להלן, הרי על פי דברי ר' ישמעאל בן ר' יוחנן בן ברוקה בבבלי, ראש השנה ח, ע"ב, העבדים משתחררים והשדות ששועבדו מחוזרים לבעליהם רק ב' בתשרי. כך אף על פי דבריו (שם), אשר לפיהם תקיעת שופר ביום הכיפורים שבשנת היובל משמשת סימן לכך ש'נפטרו עבדים לבתיהם ושדות חוזרות לבעליהן' (וכן על פי המקבילה שם, שבת קלא, ע"ב).

אולי אפשר לומר שכשם שהתקיעה ביובל מסמלת חזרה לעבודת ה' לבדו, כך גם מסמלת זאת התקיעה בראש השנה.

אפשר אפוא להבין, שכפי שהתקיעה בשופר בי' בתשרי נועדה בעקיפין להזכיר לאדם את מלכותו של האל על כל בריותיו, אף התרועה בשופר בא' בתשרי (יום "זכרון תרועה"), נועדה להזכיר לו זאת.¹⁷ (אפשר לאשש הבנה זו על פי המסורת התנאית, המתבטאת בדברי ר' אליעזר (בן הורקנוס) בברייתא בבבלי: ¹⁸ "בתשרי נברא העולם").¹⁹

בעקבות הבנה זו ראוי לשאול – מהי מגמתה של הזכרה זו, ומדוע, על פי דברי תנאים ואמוראים ועל פי פרשנותם של הוגי ימי הביניים – נקבעה דווקא לא' בתשרי (הנקרא בספרא "ראש השנה")?

1. ספרות חז"ל

במשנת ראש השנה א, א נאמר:

ארבעה ראשי שנים הם: באחד בניסן – ראש השנה למלכים...

באחד באלול – ראש השנה למעשר בהמה...

באחד בתשרי – ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות...

ובאחד בשבט – ראש השנה לאילן...

כמו כן נאמר שם:

בארבעה פרקים העולם נדון: בפסח – על התבואה,

בעצרת – על פרות האילן,

בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון, שנאמר:

'ה'יצר יחד לבם, המבין אל כל מעשיהם (תהלים לג 15),

ובחג (=סוכות) נדונין על המים.²⁰

---

17. כמו כן מובאת בבבלי, שם לד, ע"א דעה, אשר ממנה נלמד שהתרועה בראש השנה נעשית בשופר על סמך הכתוב "תקעו בחדש שופר, בכסה ליום חגנו" (תהלים פא 4). כלומר על פי דעה זו המילה "קָסָה" מתפרשת ככיסוי, ולפיכך כוונת הפסוק היא שיש לתקוע בשופר ביום חג שחל בראשית החדש, אשר בו הירח נכסה מעיני בני אדם, כלומר בראש השנה. אך כיוון שהאסמכתא אינה מהתורה אלא מתהלים, אי אפשר לסמוך עליה את כוונת הכתוב במקרא.

18. בבלי, שם י, ע"ב-א, ע"א.

19. יש לציין שהמילים: "שבחון) זכרון תרועה" (ויקרא כג 24), גם נתפרשו בירושלמי, ראש השנה נט, ע"ב (ד, א), בשם רב כהנא ובשם ר' לוי לעניין ההבדלים בין חובת התקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת ובין חובת התקיעה בשופר בראש השנה שחל בחול – על סמך מה שנעשה בהקשר לכך בבית המקדש השני. כמו כן, במשנת ראש השנה ד, א, מוזכרת תקנתו של רבן יוחנן בן זכאי להרחבת מקומות התקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת לאחר החורבן. להרחבה בהקשר למגמתו של ריב"ז בתקנתו זו עיינו בעבודת הדוקטור של פריש המוזכרת בתחילת הערות השוליים (*), עמ' 137-148.

20. משנת ראש השנה א, ב.

על משניות אלו שאלו האמוראים את השאלות הבאות:

א. מהו הבסיס לקביעה ש"באחד בתשרי – ראש השנה לשנים"?

ב. למה הכוונה בביטוי "בני מרון", ומהי מגמתו של המעבר של בני האדם לפני האל כבני מרון?

ניתוח תשובותיהם יביא לידי הבנת המגמה של הנחלת הזיכרון האצורה בקביעת המשנה "באחד בתשרי – ראש השנה לשנים", ולחשיפת התמורות שחלו בה וסיבותיהן.

א. הגמרא בירושלמי²¹ מסבירה את הקביעה "באחד בתשרי – ראש השנה לשנים", כדלהלן:

כתוב אחד אומר "יחג האסיף בצאת השנה..." (שמות כג 16), וכתוב אחד אומר "יחג האסיף תקופת השנה" (שם, לד 22).

אי זהו חֲדָשׁ שיש בו חג ותקופה ואסיף, ושנה יוצא בו... זה תשרי?

לפי הסבר זה, א' בתשרי הוא ראש השנה לשנים על יסוד הכתוב בספר ויקרא (כג 23-43),²² אשר לפיו ראש השנה חל בתחילת החודש השביעי, שחל בו גם חג האסיף (חג הסוכות). זה החודש היחיד בשנה שלא רק שחל בו אחד משלושת הרגלים, אלא שהוא אף סוף השנה החקלאית וגם תחילת השנה של מחזורי השמש והירח.²³

על פי דברי רב פפא (בשמו של רב חסדא),²⁴ קבעה המשנה שיש למנות שנים מא' בתשרי לעניין שטרות.²⁵ כלומר, כוונתה לעניין קביעת התאריכים הנרשמים בשטרי חוב.²⁶

על פי דברי רב נחמן בר יצחק, קביעתה של המשנה שיש למנות שנים מא' בתשרי מבוססת על 'דין',²⁷ כלומר, על כך שהקביעה שופט ביום זה את כל הנבראים, וגוזר את אשר יארע להם במהלך השנה. רב נחמן בר יצחק מבסס את דבריו על הכתוב "ארץ אשר ה' אלקיך דָּרַשׁ אֹתָהּ תמיד. עיני ה' אלקיך בה) מרשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים יא 12).

יוצא אפוא שעל פי תפיסתו (שאפשר לבסס אותה על הקשר הדברים במשנה), כוונת הכתוב היא ש"מראשית השנה נידון מה יהא בסופה".²⁸

21. ירושלמי, ראש השנה דף נו, ע"ד (א, ב).

22. "...בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה... אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה'..." (ויקרא כג 23-43).

23. מקבילה חלקית לדברים מובאת בבבלי, ראש השנה ה, ע"א, בשמו של רב חסדא, שביסס את דבריו על הסברו של ר' זירא, ולפיו קביעתה של המשנה "באחד בתשרי – ראש השנה לשנים" מבוססת על 'תקופה'.

23. בבבלי, ראש השנה ה, ע"א, נאמרים הדברים בשם רב פפא. אך לדברי נ' עמינח, עריכת מסכתות ביצה, ראש השנה ותענית בתלמוד הבבלי, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 180-184, המסתמך, בין השאר, על הנאמר בבבלי עבודה זרה י, ע"א: "באחד בניסן – ראש השנה למלכים... אמר רב חסדא – לשטרות", ועל ההסבר לכך שם, רב חסדא הוא שאמרם.

25. בבלי, שם ה, ע"א.

26. דעה זו סותרת, לכאורה, את דבריו של רב חסדא במקום אחר (בבלי, ראש השנה ב, ע"א), אשר לפיהם כוונת המשנה בקביעה "באחד בניסן – ראש השנה למלכים" היא "לשטרות", אך על פי הסבר הגמרא (שם), כוונתו של ר' חסדא היתה "למלכי ישראל", כלומר, לשטרות, שתאריכיהם כתובים לפי מניין שנות מלכי ישראל, המתחיל על פי משנת ראש השנה א, א שהובאה לעיל בא' ניסן, ואילו כוונתו של רב פפא בשם רב חסדא הייתה לשטרות, שתאריכיהם כתובים לפי מניין שנותיהם של מלכי אומות העולם, שחל על פי דברי רב חסדא בבבלי, שם ג, ע"א, בא' בתשרי, שהוא, כאמור לעיל, ראש השנה לשנים.

27. בבלי, שם.

28. שם ה, ע"א.

כלומר, ביום זה גוזר האל את דינה של ארץ ישראל לשנה הקרובה.

הגמרא מבססת את דבריו, אשר לפיהם א' תשרי הוא תחילת השנה, על הכתוב:

תקעו בחדש שופר, בכסה ליום חגנו (תהלים פא 4).²⁹

כלומר, הגמרא מפרשת את המילה 'קָסָה' – ככיסוי.³⁰

לפיכך עולה מהפסוקים, שיש לתקוע בשופר בחג (היחיד) החל ביום אשר בו הירח נסתר מן העין, היום הראשון בחודש תשרי, כלומר בראש השנה.³¹

בפסוק הבא בתהלים נאמר: **"כי חק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב"**. הגמרא קושרת בין שני הפסוקים ומסיקה שהיום בחודש אשר בו מכוסה הירח ותוקעים בו בשופר, הוא יום דין.³²

כלומר, אפשר להבין שמדברי הירושלמי³³ עולה בעקיפין, שהתקיעה בשופר בראש השנה נועדה להזכיר לאדם כי ביום זה ה' ברא את העולם וקבע בו את חוקיו, ומדברי רב נחמן בר יצחק עולה שיום זה הוא יום דין. עתה ראוי לדון במגמתן של תזכורות אלו.

ב. בירושלמי³⁴ ובבבלי³⁵ מוצגות מספר דעות לגבי משמעותו של הביטוי **"בני מרון"** (במשנת ראש השנה א, ב, שהוזכרה לעיל). עיון השוואתי במקורות יביא לידי הבנת הקשר בין מעבר בני האדם בפני האל בראש השנה **"כבני מרון"**, ובין הזכרת מלכותו בעולם באמצעות התקיעה בשופר בראש השנה, וכך להבנת מגמתה של הזכרה זו:

תלמוד ירושלמי, ראש השנה נו, ע"ב (א, ג)	תלמוד בבלי, ראש השנה יח, ע"א
ר' אחא אמר: כהדין דירין.	כבני אמרנא.
ורבנן אמרי: כהדא במגנימין. ³⁶ מה טעמא? היצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם (תהלים לג 15).	ריש לקיש אמר: כמעלות בית מרון. ³⁷
	(אמר) רב יהודה אמר שמואל: כחילות של בית דוד.

29. שם, ע"א-ע"ב.

30. שלא כביאור אחר בגמרא (שם, סנהדרין צו, ע"ב): "אין כסא אלא זמן, שנאמר 'תקעו בחדש שופר' בכסה ליום חגנו (תהלים, שם)".

31. כך אף על פי דברי ר' אבהו שם, ביצה טז, ע"א, וכן על פי דברי ר' ברכיה הכהן בספר ויקרא רבה כט, ו.

32. בבלי, ראש השנה, שם.

33. וכן מדבריו של רב חסדא, שדרש כר' זירא בבבלי.

34. ירושלמי, ראש השנה נו, ע"ב (א, ג).

35. בבלי, ראש השנה יח, ע"א.

36. יש לציין שעל פי דברי ר' נתן בן יחיאל ('מגנימין', **ערוך השלם**², ה, עמ' 77), לא היתה ברורה לו משמעותה של מילה זו. כמו כן לא מצאתי לה ביאור במילונים מחקריים אחרים. אמנם על פי ביאור פני משה לירושלמי שם, ד"ה 'כהדא במגנימין', הכוונה לכלי לחיזוי עתידות, אך לא מצאתי לדעה זו סימוכין, ואף לא אישוש אצל פרשנים אחרים.

37. על פי תיאורו של מקום זה בבבלי, עירובין כב, ע"ב, ועל פי מאפיינים דומים ל"מעלות בית חורון", שם, סנהדרין לב, ע"ב – הכוונה לדרך צרה הנמצאת בהרי יהודה. לדעת רוזנסון (י' רוזנסון, 'בני מרון – פרשנות ודרשנות במבחן ההקשר', י' הנשקה וס' רוזמרין (עורכות), **דעת לשון: מחקרים בלשון העברית לתקופותיה**, ירושלים תשס"ח, עמ' 39-58), ייתכן שהכוונה ב"מרון" ליישוב מירון, שהדרך אליו הריית וצרה, הנמצא במרחק לא רב ממקום מגוריו של ריש לקיש – טבריה. כלומר, על פי דבריו, המלה 'בני' נשמטה, כפי שקורה, לדעתו, בדרך כלל בספרות חז"ל, או שהומרה ב"בית". מכל מקום, גם על פי דעה זו כוונתו של ריש לקיש היתה למניית הברואים בזה אחר זה.

על פי דעתו של ר' אחא בירושלמי ועל פי הסתמא בבבלי, הכוונה, כנראה,³⁸ לכך שבני האדם עוברים לפני האל בראש השנה לשם משפט והחלטה על גורלם, ככבשים הנמנים על ידי הרועה ביציאתם מִפֶּתַח קֶטָן שבדיר בזה אחר זה לשם מעשר. כך עולה אף מדברי חכמים בירושלמי ומדברי ריש לקיש בבבלי (שדימו, כנראה,³⁹ את מעבר הברואים בזה אחר זה לפני האל להולכים בדרך צרה שבה אין אפשרות לשניים ללכת זה בצד זה).

על פי דברי רב יהודה בשם שמואל בבבלי, המילה "מרון" מתפרשת מלשון מְרוּת ואדנות, וכוונת הדברים, כנראה,⁴⁰ לכך שהאל מונה את ברואיו כמלך המונה את לגיונותיו לפני היציאה למלחמה.⁴¹ מכל מקום, לפי שתי הדעות, הביטוי "בני מרון" עניינו מנייה.

על פי דרשתו של ר' אחא בירושלמי ועל פי הסתמא בבבלי, הביטוי "בני מרון" מציג את ראש השנה כיום שבו ממוינים בני האדם לשבט או לחסד.

בעקבות צירוף האסמכתא שהובאה במשנה ("... המבין אל כל מעשיהם"), לדרשה השנייה שבירושלמי ("כהדא במגנימין"), נראה, שעניינה של המנייה גם על פי דעה זו הוא נתינת דין, כלומר, שהקב"ה זוכר את מעשיהם של בריותיו ושופט כל אדם על פי מעשיו.

על פי דרשתו של שמואל בבבלי, יש במנייה זו משום תזכורת למלכות ה' על בריותיו.⁴²

יש לציין שבכתוב "ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקלו... ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך..." (דברים ל 2-3), במקורות מקראיים נוספים,⁴³ בדברי רבי אליעזר בן יעקב במשנת אבות "תשובה ומעשים טובים – כתיס בפני הפרענות",⁴⁴ ובדברי ריש לקיש בבבלי "גדולה תשובה – שזדונות נעשות לו כזכויות",⁴⁵ מוזכרת גם אפשרות לשוב בתשובה ולצאת זכאים בדין, אך אפשרות זו אינה מוזכרת במשנה שלפנינו, אשר ממנה עולה, לכאורה, שגזר דינם של כל בני אנוש נחתם בראש השנה.⁴⁶

38. על פי ביאור רש"י לבבלי, שם ד"ה "בראש השנה כל באי עולם... כבני אמרא". וכן על פי נתן בן יחיאל, 'אמר', ערוך השלם², א, עמ' 126; הני"ל, 'בן מרון', ערוך השלם², ב, עמ' 117.

39. על פי ביאורו של רש"י שם, ד"ה "כמעלות בית מרון", ועל פי ביאור קרבן העדה לירושלמי שם, ד"ה "במגנימין".

40. על פי ביאור רש"י לבבלי, שם ד"ה "כחיילות של בית דוד". יש לציין שעל פי ביאורו של רס"ג לביטוי "מרון" (סעדיה בן יוסף הפיומי, האגרון, ירושלים תשכ"ט, עמ' 312), הכוונה לתהלוכה.

41. ביאור זה הועדף לענייננו על ידי נתן בן יחיאל ('נימורת', ספר ערוך השלם², ה, עמ' 338), שאף ציין שמקור המילה "בנומרון" הוא בלשון הרומית – numerus (וכן בלשון היוונית – Nov'uepov).

42. שלושת הדימויים שבדרשות דלעיל נראים שונים זה מזה, אך אפשר לשער שעורך הבבלי הציג את הדימוי "כבני אמרא" ראשון, והביא לאחריו את שני הדימויים האחרים (ולא סתר אף לא אחד מהם). מתוך ההיגיון שהמהרש"א עמד עליו בדבריו: 'כונו בזה על ג' כיתות בני אדם שהם צדיקין ורשעים ובינונים שנדונין בה'... 'כבני אמרא' – נתכוון על כת הרשעים, כמו שהצאן נמנה לטבח... 'כמעלות בין חורון'... כת הבינוניים... נמנין במקום מיצוע מב' הצדדין... אם להשמאל אם להימין. 'כחיילות של בית דוד' – נתכון לצדיקים... וטעמא... כדי שתהיה זכותן וזכות אבותן מסיעתן" (מהרש"א שם, ד"ה "כמעלות בית חורון..."). כלומר, בדברי מהרש"א, שהציב את שלושת הדימויים דלעיל כמשלימים זה את זה, נרמזת האפשרות לשוב בתשובה וכן זכות אבות.

43. כגון בהקשר לאנשי גיבורה "יורא האלקים את מעשיהם כי שבו מדרם הרעה, ויחם האלקים על הרעה אשר דבר לעשות להם, ולא עשה" (יו' ג 10) ובדברי ירמיהו "שובו בני שובבים, ארפא משובותיכם" (ירמיהו ג 22).

44. אבות ד, יא.

45. בבלי, יומא פ, ע"ב.

46. כך הסיק רב על פי הירושלמי – "כולהם נידונין בראש השנה וגזר דינו של כל אחד מהן מתחתם בראש השנה" (ירושלמי, ראש השנה נו, ע"ב (א, ג)).

תמורות במגמה

הסתירה, לכאורה, שבין האפשרות לשוב בתשובה על פי מקורות אלו, לנרמזו במשנת ראש השנה א, ב, בדבר חתימה גזר הדין בראש השנה העסיקה את התנאים ר' מאיר ור' יהודה, שדבריהם הובאו בתוספתא:

הכל נידונין בראש השנה וגזר דינו מתחתם ביום הכיפורים, דברי ר' מאיר.

ר' יהודה אומר (משום ר' עקיבא):⁴⁷ הכל נידונין בראש השנה וגזר דינם של כל אחד ואחד נחתם בזמנו: בפסח – על התבואה, בעצרת – על פרות האילן, בחג – על המים, וגזר דינו של אדם נחתם ביום הכפרים.⁴⁸

בדברים אלה מתפרשת המילה 'נידון' (אשר אף המשנה נקטה) במשמעות משפט, ולא במשמעות גזר דין.

מדברי ר' יהודה (בר אלעאי) משום ר' עקיבא נלמד, שראש השנה הוא יום דין לא רק לאדם, אלא אף לתבואה, לפרות ולמים. אך חתימת הדין נעשית בארבעה זמנים: בפסח, בעצרת, בחג, וכן (לגבי רוב בני האדם) – ביום הכיפורים. כלומר, יש למעשה ארבעה שלבים בתהליך המשפטי, שכרוך בו גורלו של אדם.⁴⁹ כך אפשר שעולה אף מדברי משנת ראש השנה שהובאה לעיל,⁵⁰ שהביאה, כנראה, רק את עיקרי הדברים.

מכל מקום, מדברי התנאים בתוספתא עולה, שלאדם ניתנת אפשרות לשוב בתשובה במיוחד בין ראש השנה ליום הכיפורים. כך עולה גם מדברי דבי רבי ישמעאל המובאים בבבלי "אדם נידון בראש השנה, וגזר דין שלו נחתם ביום הכיפורים",⁵¹ ומהנאמר בפסיקתא דרב כהנא:

... ראש השנה זמן דיני נפשות הוא... ואם עשיתם תשובה לפני אני מקבל אתכם ואדון אתכם לכף זכות... אחתום גזר דין ביום הכפורים.⁵²

משמעותו של ראש השנה כיום דין עולה לא רק מהמשנה ומדברי תנאים בתוספתא, שהוזכרו לעיל, אלא אף מ"תקיעתא דרבי",⁵³ המובאת בירושלמי:

זה היום תחילת מעשיך זיכרון ליום ראשון.

47. ההשלמה על פי מהדורת צוקרמנדל.

48. תוספתא (מהדורת ש' ליברמן, ניו יורק תשכ"ב), ראש השנה פרק א, יג. כמו כן מובאת שם דעתו של ר' יוסה, שלפיה "אדם נידון בכל יום... אך דעה זו אינה עולה בקנה אחד עם דברי המשנה דלעיל.

49. כך עולה גם מהנאמר בפסיקתא דרב כהנא: "אמר הברוך הוא לישראל: בני, הוו יודעין שאני דן את העולם בד' פרקים האלו, בפסח של התבואה, בעצרת של פרות האילן, בראש השנה כל באי עולם יושבין לפניו כבני מרון, בהג נידונין על המים. הללו ג' פרקים יושב אני לדון דיני ממונות... אבל ראש השנה זמן דיני נפשות הוא... ואם עשיתם תשובה לפני אני מקבל אתכם ואדון אתכם לכף זכות, לפי ששערי שמים פתוחים... עד שלא אחתום גזר דין ביום הכפורים" (פסיקתא דרב כהנא², ב, מהדורת ד' מנדלבוים, ניו יורק תשמ"ז, נספח ז' עמ' 472).

50. משנת ראש השנה א', ב.

51. בבלי, ראש השנה ט"ז, ע"א.

52. פסיקתא דרב כהנא (לעיל הערה 49).

53. סדר תפילת מוסף שתיקן רב לראש השנה.

'(תקעו בחדש שופר, בכסה ליום חגנו), כי חק לישראל הוא משפט לאלקי יעקבי (תהלים פא 4-5). ועל המדינות בו יאמר אי זו לחרב ואי זו לשלום... ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות.⁵⁴

מסדר תפילת המוסף, שרב תיקן לומר עם התקיעות בראש השנה, עולה לא רק ש"זכרון תרועה" משמעותו שהאל זוכר את מעשי בריותיו ודן אותם על פיהם,⁵⁵ אלא אף שתקיעת השופר בראש השנה נועדה להזכיר לבני אנוש את המלכתו של האל ביום זה⁵⁶ בבריאה, ואת השלטת חוקיו בעולם, זאת לשם הכרה בעליונותו ולשם קבלת עולו.

כלומר, יש כאן שילוב של זיכרון אנושי (קולקטיבי) של בריאת העולם והמלכתו של האל בו עם זיכרון אלוקי,⁵⁷ כפי שיובהר בהמשך.

בבבלי מובאים דברי ר' אבהו:

למה תוקעין בשופר של איל?

אמר הקדוש ברוך הוא: תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.⁵⁸

מדברי ר' אבהו, שעילתם הנוהג לתקוע דווקא בשופר של איל בראש השנה⁵⁹ עולה שמגמת הזכרתה של מלכות ה' על בריותיו באמצעות התקיעה בשופר היא תזכורת לאל הדין את ברואיו במידת הדין ללמד סנגוריה על ישראל בזכות אברהם שעמד בניסיון העקדה (ובסופו של דבר הקריב לה' איל במקום יצחק), ואולי אף בזכותו של יצחק שמסר את נפשו לדבר ה'.⁶⁰

כלומר, אף על פי שמפשוט הכתוב "יהיה לכם זכרון תרועה" (ויקרא כג 24) מסתבר, שהזכירה לענייננו נועדה לאדם, הרי מדברי ר' אבהו עולה, שכוונת הכתוב היא לזיכרון אלוקי, שעניינו נתינת דעת של האל על זכויותיהם של האבות, כדי שזכויות אלו יסייעו לישראל בדין.

ייתכן שאפשר לבסס את דבריו של ר' אבהו על דברי ר' יוחנן רבו, המובאים בירושלמי על ידי ר' ביבי אבא, 'בשמו' של אברהם:

... יהי רצון מלפניך ה' אלקי, שבשעה שיהיו בניו של יצחק בני נכנסים לידי צרה ואין להם מי ילמד עליהם סנגוריא, אתה תהא מלמד עליהם סנגוריא... אַתָּה נזכר להם עקידתו של יצחק אביהם ומתמלא עליהם רחמים...⁶¹

54. ירושלמי, שם.

55. כפי שביאר רד"ל בויקרא רבה כט, א, ד"ה "אַתָּה סימן לבניך".

56. "יום ג'ינוסאי", על פי משנה, עבודה זרה א, ג.

57. אישוש לכך שהזיכרון נתפס בהקשר זה כזיכרון אלוקי – אפשר לראות כבר בדברי ר' אליעזר בן הורקנוס בבראשית רבה עג, א, "בראש השנה נפקדה שרה רחל ותנה", שהרי על פי הסבריהם של אמוראים לדבריו (שם, פסקאות ב' וד'), האל גאל את רחל מעקרונה בעקבות זכירתו אותה לטובה. כך נלמד אף לגבי שרה ותנה, על פי הסבר המובא בשם ר' אליעזר למקבילה לדבריו בבבלי, ראש השנה י, ע"ב-יא, ע"א. כך אפשר להבין אף לגבי הנאמר בהמשך לברייתא (שם), "בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין" וכיו"ב.

58. בבלי, ראש השנה טז, ע"א.

59. אף על פי שעל פי ראש השנה ג, ב: "כל השופרות כשרין, חוץ משל פרה".

60. על פי ביאורו של רש"י לכתוב "יראה לו השה" (בראשית כב 8): "ואע"פ שהבין יצחק שהוא הולך לישחט ויילכו שניהם יחדו" (שם) – בלב שוה".

61. ירושלמי, תענית סה, ע"ד (ב, ד).

ברוח זו נאמר בשם ר' לוי משום ר' חמא ברבי חנינא (בן דורו של ר' אבהו), בספר ויקרא רבה, בקשר לפסוק **"... אני ה' אלקיך... מדריכך בדרך תלך"** (ישעיהו מח 17):

משל לבן מלכים שהיה לו דין בפני אביו. אמר לו אביו – ואם אתה מבקש לזכות לפני בדין ביום הזה, מני נקולוגוס⁶² פלוני ואת זכי לפני בדין.

כך אמר הקב"ה לישראל: **פני, אם אתם מבקשים לזכות לפני בדין ביום הזה תהיו מזכירין זכות אבות ואתם זוכין לפני בדין...**⁶³

כלומר, גם על פי משל זה כוונת הכתוב **"יהיה לכם זכרון תרועה"** (ויקרא כג 24), היא להיזכרות ולהזכרה המעוררים את הזיכרון האלוקי.

המאירי נתן פרשנות אחרת להזכרה של עקידת יצחק וביאר את דברי ר' אבהו כדלהלן:

עיקר המצוה... לתקוע בשופר של איל, כדי שיתעוררו מתוכו לעקידת יצחק, ויבחינו גבול האבה ויראה עד היכן הוא מגיע... לפי שמחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה.⁶⁴

פרשנות זו חשובה לענייננו, שכן לפי דבריו, התזכורת לאל משמעותה היזכרות (קולקטיבית) אנושית במסירותו של אברהם לדבר ה', ובהסכמתו של יצחק להקריב את נפשו בשל רצון ה', ונכונות ללכת בדרכם. כלומר, אין בתקיעה בשופר משום תזכורת לאל, אלא משום רמז לבני האדם להיזכר בציוותם של האבות למצוותיו וללמוד ממעשיהם. על פי פירושו של המאירי, משמעותם של דברי ר' אבהו הוא, כי מידת רחמיו של הקב"ה על בני האדם נקבעת על פי נכונותם להקרבה על מזבח האמונה, ולפיכך התרועה בראש השנה מזכירה לאדם את הצורך באמונה ובנכונות להקרבה לשם קיום רצון ה'.

בפסיקתא דרב כהנא נאמר:

...אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, אם תהיה רעה בעיר (וה' לא עשה) (עמוס ג 6). למדינה שהיתה משובשת⁶⁵ בגייסות,⁶⁶ והיה בה זקן אחד, והיה מזהיר לכל בני המדינה. כל מי שהיה שומע לו היה ניצול, וכל מי שלא היה שומע לו היו הגייסות באות והורגין אותו...

כך "אם יתקע שופר בעיר" – בראש השנה, "ועם לא יחרדו" – אילו ישראל. "אם תהיה רעה בעיר וה' לא עשה" – אין הקב"ה חפץ במיתתו של רשע... אלא "שובו מדרכיכם הרעים, ולמה תמותו בית ישראל" (יחזקאל לג 11).⁶⁷

62. סניגור, על פי ערך 'נקולוגוס', ספר ערוך השלם², ה, עמ' 380, וערך 'דקליקוס', ספר ערוך השלם², ג, עמ' 125-126.

63. ויקרא רבה כט, ז.

64. מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על מסכת ראש השנה⁴, ירושלים תשל"ה, לגבי הבבלי שם, ד"ה 'אף על פי שכל השופרות כשרים...!'

65. לכודה, נמצאת במצב רע – על פי א' בן יהודה, 'שבש' (ב), מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, 14, עמ' 6872, הערה 3.

66. גדודי צבא – ג'יס', הערוך, א, דף 34.

67. פסיקתא דרב כהנא (לעיל הערה 49), פרשת 'שובה' (פסקא כד), א, עמ' 347-348.

במשל זה השופר נמשל לחכם המתריע על סכנה מצד האויב, ולקחו הוא: הזכרת מלכות האל באמצעות התקיעה בשופר בראש השנה – מטרתה להפחיד את האדם, כדי לעורר אותו לשוב בתשובה ולקיים את המצוות.

ביאור דברי הנביא עמוס במשל שלא בדרך הפשט, הוא אישוס לדברי הנביא יחזקאל, אשר לפיהם אף על פי שה' שופט את ברואיו מלכתחילה במידת הדין, הוא מתרצה להם כשהם שבים בתשובה.

חיזוק נוסף להבנה זו יש בדרשתו הפילולוגית של ר' ברכיה בויקרא רבה, לגבי הפסוק "תקעו **בחדש שופר**" (תהלים פא 4):

... בחדש הזה תחדשו מעשיכם בשופר, בחדש הזה שפרו מעשיכם.

אמר להן הקב"ה לישראל: אם שיפרתם מעשיכם הריני נעשה לכם כשופר הזה.

מה שופר זה מכניס בזו ומוציא בזו, כך אני עומד מכסא הדין ויושב על כסא רחמים, והופך לכם מדת הדין למדת רחמים...⁶⁸

גם על פי דרשה זו קול השופר נועד להזכיר לאדם החוטא את מלכותו של ה', ויגרום לו לקבל עליו את עולו ולשנות את דרכיו, ומתוך כך אף הקב"ה ישנה את דינו.⁶⁹

על פי שתי הדרשות האחרונות, עצם ה"תזכורת" לאל באמצעות התקיעה בשופר מגמתה איננה 'היזכרות' של ה' בזכויותיהם של האבות, אלא היזכרות של האדם במלכות ה' לשם קבלת עולו ועול מצוותיו, ואף לשם התעוררות לשוב בתשובה ולשפר את המעשים.

יוצא אפוא שיש כאן תפיסה הקושרת בין היזכרות האדם במלכות האל ובבריתו עמו (במעמד הר סיני), ובהתחייבותו לשמור את מצוותיו,⁷⁰ היזכרות באמונה של אברהם (ויצחק) באל ובמסירות הנפש לדבריו (כפי שהתבטאו בעקדת יצחק), האמורות לגרום לחזרה בתשובה ולשיפור המעשים ובין רחמיו של ה' על ישראל מתוך זיכרון זכויותיהם של האבות וזיכרון בריתו עם ישראל.⁷¹

על פי תפיסה זו קיים קשר תמידי בין הזיכרון האנושי לזיכרון האלוהי, אלא שכדי לעורר את הקשר צריך להריע בקרן של איל, המזכירה את עקדת יצחק ואת מעמד הר סיני, כדי להזכיר לאדם לשוב מחטאיו ולנהוג על פי רצון האל, כדי שהאל ירצה להיזכר בזכויותיהם של האבות ובבריתו עם ישראל ולרחמם.

2. פרשנות פילוסופית של ימי הביניים

בביאורו לויקרא כג 24, ד"ה "זכרון תרועה" – אומר רמב"ן:

...זכרון תרועה' כמו 'יום תרועה יהיה לכם (במדבר כט 1).

יאמר שנריע ביום הזה ויהיה לנו לזכרון לפני השם... מפני שהוא בחדשו של יום הכיפורים...

68. ויקרא רבה כט, ו.

69. כך עולה אף מביאורו של רד"ל שם, ד"ה "שופר זה מכניס בזו ומוציא בזו" – "מכניס מן המצר ומוציא לרחבה".

70. "כל אשר דבר ה' נעשה" (שמות יט 8).

71. "ושמרתם את בריתי) והייתם לי סגלה מכל העמים" (שם, ה).

בראש השנה ישב לכסא שופט צדק ואחרי כן בעשרת הימים ישא לפשע עבדיו...
אם כן 'יום תרועה יהיה לכם' – שיהיה היום לתרועה לנו, וכן 'זכרון תרועה מקרא קדש',
(ויקרא שם), שיהיה בזכרון התרועה... והנה הוא יום הדין ברחמים....

על פי ביאור זה, שסיבתו אי-בהירות למי מתייחס הביטוי "זכרון תרועה" – התרועה קשורה
בזיכרון אלוקי, כלומר, התרועה בראש השנה מסמלת שה' נזכר במעשיהם של בני ישראל, ועל פי
מעשים אלו הוא שופט אותם בראש השנה.

כמו כן נרמזת כאן האפשרות לשיפור המעשים, ובמיוחד בעשרת ימי תשובה.
להלן אדון בשאלה: כיצד, על פי תפיסתו של רמב"ן, מתקשרת התרועה להנחלת זיכרון אנושי
ומהי מגמתה?

בהמשך דבריו שם אומר רמב"ן:

ומפני זה הזכיר הכתוב (את) התרועה. שכבר קבלה ביד רבותינו וכל ישראל רואים...
(ואת קול השופר... וירא העם...) (שמות כ 14)... אבל התקיעה היא הזכרון והיא השופר,
והתרועה – כשמה... ולפיכך אמר 'ביודעי תרועה' (תהלים פט 16), כי 'בצדקה ירמו'...
והנה זה מבואר כי הכל תלוי בתשובה, אלא בראש השנה מתייחד במידת הדין ומנהיג (את)
עולמו, וביום הכיפורים – במידת הרחמים. והוא מאמרם 'מלך יושב על כסא דין'...⁷² וגם
יש בזה אות בשמים שֶׁהַחֲדָשׁ הזה מזלו מאזנים, כי בו 'פֶּלֶס ומאזני משפט לה' (משלי טז
11).

כלומר, על פי דבריו אלה, מגמת התקיעה בשופר היא גם שהאדם ייזכר במלכות ה' ובהתחלת
משפטו לברואיו ביום זה, (עניין שאפשר לאשש אותו על פי דברי רמב"ן גם באמצעות
אסטרולוגיה). כל זאת, כדי שהאדם יירא מהאל וידבק בו (כבראשונה),⁷³ ישוב בתשובה ויקבל
עליו את המצוות.

ברוח זו אף דבריו של רלב"ג בביאורו לויקרא (כג 23-24),⁷⁴ ד"ה "בחדש השביעי... זכרון
תרועה...":

מזה המקום יתבאר שהתרועה על הצר הצורר⁷⁵ יהיה אחריה עינוי נפש... (לפי שבעשור
לחודש הזה יהיה יום הכיפורים...). הנה הקדימה התורה לעורר (את) האנשים על
התשובה והשִׁבְר הלב והפְּנֵעו מראש החדש הזה. והוא מבואר שהתקיעה בשופר נותנת

72. דברי חכמים בבבלי, ראש השנה לב, ע"ב, בקשר למלכות ה' על הגויים, למשל על סמך הפסוק "ה' מלך ירגזו עמים...", (תהלים צט),
ועל ישראל, למשל על סמך הכתוב "ה' צבאות יגן עליהם..." (זכריה ט 15).

73. על פי רמב"ן הידיעה מרמזת על דבקות באל, כלומר – התקרבות אליו. כמו כן, על פי ביאורו של רמב"ן לבראשית ב 17, ד"ה "ביום
אכלך ממנו מות תמות", היה האדם הראשון בתחילה במצב נצחי של דבקות ברצון האלוהי והועבר בשל חטאו ממצב של מעל לחוק
למצב של מתחת לחוק – לקיום מצוות התורה. מצב זה הוא זיכרון למצב הראשוני והמצוות אמורות לסייע לאדם להתעלות ולדבוק באל
כבתחילה (ח' פדיה, הרמב"ן: התעלות, זמן מחזורי וטקסט קדוש, תל-אביב תשס"ג, עמ' 133, 286-287).

74. חמישה חומשי תורה עם פירוש רש"י ועם ביאור רבינו לוי בן גרשום (רלב"ג), ג, מהדורת ב' ברנר וא' פריימן, מעלה אדומים
תשס"ו.

75. על פי במדבר י 9 – תרועה בחצוצרות עם בוא מלחמה בארץ ישראל, שמטרתה הערה לתפילה ולתשובה, על מנת להיוושע.

חרדה בלב... ובוזה מבוא (=אפשרות, מקום) לְהַפְנֵעַ הנפש הבהמית...⁷⁶ ולזה אמר בו 'תרועה'....

כלומר, על פי דברי רלב"ג, מטרתה של המצווה להריע בשופר בראש השנה היא להפחיד את האדם מהמשפט הצפוי לו, ולגרום לו להשפיל את רוחו, לא להיכנע ליצרו, לשוב מחטאיו ולקיים את המצוות.

בביאורו לויקרא (כג 23-32) ד"ה "וידבר ה' אל משה בחדש השביעי" – אומר ר"י אברבנאל:⁷⁷

...וזה ענין מצות 'יום תרועה' (במדבר כט 1), שציווה שיתקעו ויריעו בשופר המורה על הדרור והחרות, כאלו הם בני חורין מההוראות השממיות,⁷⁸ ושלכן הוא אלקינו ואין עוד אחר... רוצה לומר, שהחסד הזה מיוחד לאומה ולא ישתתף אותה אחרת. כי עם היות דין ראש השנה כולל לכל בני אדם, הנה תרופת התרועה והתשובה להנצל מהדין ההוא השממי (צ"ל השמימי) נתיחדה [=ייוחדה] לישראל.

על פי דבריו של ר"י אברבנאל, שיסודם הדגשת הכתוב: "לכס שבתון זכרון תרועה" (ויקרא כג 24), מטרת התרועה בראש השנה היא הכרה בהשגחתו של האל על ישראל כנגד דין העולם, הנקבע (על פי הבנתו של ר"י אברבנאל), על פי תנועתם של השמש, הירח וגלגל המזלות.⁷⁹ כמו כן עולה מדבריו שמגמת התקיעה והתרועה בשופר היא רמז לישראל לשוב בתשובה ולקבל עליהם את עול מלכותו של האל (בלבד) כדי שיזכו להשגחתו.

המגמה לקבלת עול מלכותו של האל מבוססת, על פי דבריו שם, "הבחינה החמישית",⁸⁰ על קבלה כזו בזמן קדום יותר:

כדי לזכור (=להזכיר) להם יום מתן תורה, שהיה שם קול שופר חזק מאד (שמות יט 16). באותו מעמד (ובו) נתיחדו להנהגתו יתברך ונעשו חפשים ונקיים מההוראות השממיות (צ"ל השמימיות), וכמו שאמר יוהייתם לי סגלה מכל העמים... (שמות יט 5).

כלומר, מגמתה של המצווה לתקוע בשופר בראש השנה היא להנחיל את זכר קבלתם של ישראל עליהם את עול מלכותו של האל במעמד הר סיני לשם חיקויה.

בדבריו של ר"י אברבנאל, אשר בהם מודגש ייחודו של עם ישראל על פני הגויים, אפשר לזהות נימה פולמוסית. אפשר לשער שנימה זו מכוונת כנגד טענת הנצרות מאז היווצרותה, שלפיה

76. הנפש היצרית, החושנית והמפעילה המצויה אצל כל חי (לעומת נפש מדברת או משפלת המצויה בבני אדם בלבד). כלומר, תאוות להנאות חומריות (על פי י' קלצ'קין, 'בְּקָמִי', אוצר המונחים הפילוסופיים, א, עמ' 81; הנ"ל, 'נפש', אוצר המונחים הפילוסופיים, ב, עמ' 57-60).

77. פירוש התורה לרבינו יצחק אברבנאל, ג, מהדורת א' שוטלנד, ירושלים תשס"ה, עמ' 258.

78. גזרת גרמי השמים ('גופות השמים') על העולם, הנקבעת על פי תנועתם בטבע (לפי י' קלצ'קין, 'הוראה', אוצר המונחים הפילוסופיים, א, עמ' 164).

79. שהרי על פי דבריו שם, על סמך הנאמר על "צבא השמים" בדברים ד 19: "... אשר חלק ה' אלקיך אתם לכל העמים תחת כל השמים", ועל עם ישראל (שם, כ): "ואתכם לקח ה'... להיות לו לעם נחלה..." – 'אין הנהגת הגרמים השמימיים על האומה הישראלית כהנהגתם על שאר האומות'. בעקבות זאת (על פי דבריו שם), "נתחייבו (ישראל לבדם) בתורה ובמצוות... ונתיחדו [=ייוחדו] מקריהם וענייניהם מטוב ועד רע אל ההשגחה האלקית, והיא תבטל פעמים רבות (את) ההוראה השמימית בכללה".

80. הטעם למצוות תקיעת שופר בראש השנה, שם, עמ' 259.

הקב"ה עזב את עם ישראל, "ישראל שבבשר", אשר עמו כרת את "הברית הישנה", וכרת את "הברית החדשה" עם "ישראל שברוח" הנוצרים.

כמו כן אפשר אולי לשער שהמניע להדגשה זו הייתה כוונתו של ר"י אברבנאל להתמודד עם תופעת המרות הדת של יהודים בדורו, שהאמינו שאימוץ ערכי התרבות של הסביבה ישמש אמצעי לקבלתם לחברת הרוב.⁸¹

סיכום

הזיכרון, שהוא ערך מרכזי בכל עת, משמר את העבר ויש לו חלק בעיצוב ההווה ואף העתיד.

השימור הוא השלשלת המחברת בין בני הדורות הקודמים לבני הדורות הבאים.

במאמרי זה, העוסק בשימור הזיכרון הציבורי-לאומי בעם ישראל חקרתי את מדרשיהם של תנאים ושל אמוראים, ואת ביאוריהם של בעלי ההלכה והפילוסופים: רמב"ן, רלב"ג ור"י אברבנאל, שנאמרו ושנכתבו בקשר למצוות תקיעת שופר בראש השנה, כדי לבדוק אם צוינו או נרמזו בהם מגמות שונות, המניעות את הצורך להנחיל את זיכרונה הקולקטיבי של בריאת העולם (באמצעות ריטואל הכרוך בקיום המצווה שצוינה לעיל), ואם חלו תמורות במגמות ההנחלה.

מהממצאים שעלו מהטקסטים שהובאו מהירושלמי, מהבבלי, ומפרשנותם של רמב"ן, רלב"ג ור"י אברבנאל עולה, שהמגמה העיקרית שהניעה את הרצון או הצורך לשמר ולהנחיל את זיכרונה הקולקטיבי של בריאת העולם (שהיא ראייה למלכותו של הקב"ה ולהנהגתו את העולם), באמצעות תקיעת שופר בראש השנה, הייתה קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות.

למגמה זו נוספה, על פי פסיקתא דרב כהנא ודבריו של ר' ברכיה בויקרא רבה, מגמה לעורר את האדם לחזרה בתשובה ולשיפור מעשיו.

תמורה זו נשמרה אצל פרשני ימי הביניים שצוינו לעיל.

במבט כולל על התמורה ועל הגורמים לה אפשר לומר, שהתמורה לא נבעה מנסיבות מדיניות, כלכליות או חברתיות שונות, ששררו בתקופותיהם של החכמים בארץ ישראל ובבבל, ואף לא מנסיבות מעין אלה, ששררו בתקופותיהם של הפרשנים שדבריהם הובאו לעיל.

התמורה נבעה, כנראה, מכוונה לקשור רעיונית בין מהותו של ראש השנה כיום דין (כפי שעולה מדבריהם של אמוראים לגבי קביעת המשנה "באחד לתשרי – ראש השנה לשנים",⁸² ו"בראש

81. הסבר נרחב ראו אצל ר' בן-שלום, **מול תרבות נוצרית**, ירושלים תשס"ז, עמ' 360-370. עיינו גם בדיון שנערך בהשערה זו במאמרי 'מגמות בהנחלת הזיכרון הקולקטיבי שבחג הפסח לאורך הדורות', **שאנן**, כ (תשע"ה), עמ' 156-159. יש לציין, שעל פי ביאורו של ר"י אברבנאל לויקרא כג 23-32, "הבחינה השישית" (שם שם) – קול השופר נועד אף "לזכור (=להזכיר) קבוץ גלויות בזמן העתיד לבא...". כלומר, להזכיר אף את הבטחתו של האל לגאול את ישראל מהגלות (הכתובה, למשל, בישעיהו כו 13), שקיומה תלוי גם באמונתם של ישראל באל ובקבלתם עליהם את עול מצוותיו. מכל מקום, על פי דבריו שם, בראש השנה: "...ה' שוקל... עוונותיו של כל איש מישראל כנגד זכויותיו. ואם רובו עוונות, יעזבהו למקרה הטבע מהוראת השמים הכללית, ולא תדבק בו ההשגחה הפרטית...". לכן (בהמשך לדבריו שברישא), יש לשוב בתשובה במיוחד ב"עשרה ימים מראש השנה ליום כיפורים", כדי שביום זה יתבטלו גזירות המערכת – "הגזרות המנגדות" (כאמור לעיל). אפשר להניח שיעוד זה של קול השופר וכן ייעודו ל"זיכרון תחית המתים" (על פי דבריו שם "הבחינה השביעית" שם, שם), שמשמעותו אף היא אמונה ביכולת של האל – הובעו על ידי ר"י אברבנאל גם על רקע היותו בן דור הגירוש, שהיה נקודת שיא בהחרכתן האכזרית של קהילות רבות בספרד ובפורטוגל, וגם לערעור ולפגיעה באמונתם של רבים מתוכן כדי לנחם את הנותרים (כולל האנוסים) לאחר הפרעות, ולנטוע בהם תקווה ואמונה בישועת ה'.

82. ראש השנה א, א.

השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון⁸³, ובין האפשרות לשוב בתשובה ולצאת זכאים בדין, על פי הכתוב במקרא⁸⁴ (ועל פי דברי תנאים)⁸⁵ ובין מהותו של יום הכיפורים על פי המקרא⁸⁶ (ועל פי דברי תנאים)⁸⁷ כיום כפרת עוונות.

אפשר לשער שהרקע לתמורה זו בדבריו של ר"י אברבנאל היו גם המרות הדת הרבות של היהודים בדורו.

יהי רצון שנזכה כולנו לעורר זיכרוננו ולחדש מעשינו בשופר ובכל עת, ובמהרה תיהפך לנו ולכל ישראל מידת הדין למידת הרחמים.

---

83. שם, ב.

84. "ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקלו... ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך" (דברים ל 2-3).

85. כגון "תשובה מכפרת על עברות קלות, על עשה ולא תעשה, ועל החמורות היא תולה עד שיבוא יום הכפורים ויכפר" (יומא ח, ה).

86. "... כי יום כפרים הוא לכפר עליכם לפני ה' אלקיכם" (ויקרא כג 28).

87. יומא, שם.